

Такім чынам, падручнік дае прастору для творчасці настаўніка ў выкарыстанні найбольш эфектыўных метадаў і сродкаў навучання. Галоўнае, каб падчас засваення розных тэм у вучняў узнікла жаданне вывучаць беларускую мову як мову тытульнай нацыі, мову, якая дапаможа не толькі пазнаёміцца з культурнымі і гістарычнымі здабыткамі Беларусі, а і далучыцца да сусветнай культуры.

Літаратура

1. Березин, Ю.Н., Попова, Е.Г. Гуманитаризация содержания профессионального естественнонаучного образования студентов в процессе преподавания лингвистических дисциплин / Ю.Н. Березин., Е.Г. Попова. – Самара: Из-во СГПУ, 2005. – 136с.

2. Даунене, З. П. Методические рекомендации к «Типовому учебно-методическому комплексу по русскому языку для IV класса национальной школы»: пособие для учителя; под общ. Ред. З.П. Даунене / З.П. Даунене, М. Н. Борисова, О.М. Александрова, Б.С. Гулакян. – М.: Академия педагогических наук СССР, 1985. –55 с.

3. Яленскі, М.Г. Лінгвадыдактычная парадыгма асобасна арыентаванага навучання мове ў сучаснай школе / М.Г. Яленскі. – Мінск: НІА, 2002. – 211 с.

С.М. Якуба

ТВОРЫ КЛАСІКАЎ НА ЎРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Паколькі асноўнай адзінкай маўлення з’яўляецца тэкст, то менавіта яго прапануецца разглядаць у якасці найвышэйшай адзінкі навучання. Выкарыстанне тэкстаў у якасці апорнай, ключавой адзінкі курса беларускай мовы стварае ўмовы для такой практычнай дзейнасці вучняў, у ходзе якой фарміруюцца моўная, маўленчая і лінгвакультуралагічная кампетэнцыі.

Тэкстацэнтрны падыход пры вывучэнні моўных з’яў ужо даўно ўвайшоў у практыку навучання беларускай мове ў школе. Тэкст сапраўды з’яўляецца цэнтральным кампанентам структуры падручнікаў і дапаможнікаў па беларускай мове, на яго ўласцівасці, характарыстыкі і будову звяртаецца асноўная ўвага пры фарміраванні ў школьнікаў вызначаных праграмай ведаў, уменняў і навыкаў.

Разам з тым, на ўроках падагульнення і сістэматызацыі вывучанага матэрыялу настаўнікі часам скіроўваюць увагу вучняў не на працу з тэкстам, а на выкананне фармальна-граматычных заданняў. Аднак, як паказвае школьная практыка, комплексная праца з тэкстам на ўроках такога тыпу дапаможа ўсвядоміць сістэмны характар беларускай мовы, прасачыць узаемасувязь паміж яе адзінкамі, прымяніць тэарэтычныя веды на практыцы, што, безумоўна, будзе стымуляваць матывацыю навучання, развіваць цікавасць да прадмета, арганізоўваць творчы патэнцыял вучняў.

Такім чынам, на ўроках падагульнення і сістэматызацыі вывучанага тэкст выкарыстоўваецца як сродак стварэння адзінай прасторы для паглыблення і пашырэння ведаў пра сістэмныя сувязі і адносіны паміж моўнымі адзінкамі, пра асноўныя лінгвістычныя і маўленчыя паняцці; як сродак развіцця спосабаў дзейнасці, неабходных для глыбокага асэнсавання законаў і фактаў мовы; як сродак удасканалення арфаграфічных і пунктуацыйных навыкаў, розных відаў маўленчай дзейнасці і культуры маўлення, а таксама агульнаадукацыйных

уменняў і навыкаў (працы з падручнікам, слоўнікамі, табліцамі, схемамі, памяткамі, алгарытмамі і інш.).

Вось чаму мэтазгодна скіраваць вучняў на комплексную працу з тэкстам, падчас якой фарміруюцца моўная, маўленчая і лінгвакультуралагічная кампетэнцыі. Заданні да тэкстаў павінны прадугледжваць аналіз моўнага матэрыялу, фарміраванне ўмення выдзяляць неабходныя прыметы моўнай з’явы, ілюстраваць свой адказ прыкладамі, прымяняць веды на практыцы, валодаць прыёмамі супастаўлення і класіфікацыі моўных адзінак. Пры гэтым належная ўвага звяртаецца на развіццё такіх пазнавальных здольнасцей вучняў, як памяць і мысленне, і ўдасканаленне арфаграфічнай і пунктуацыйнай пісьменнасці вучняў.

Для развіцця маўленчых уменняў і навыкаў варта прапанаваць заданні на ўспрыманне, разуменне, трансфармацыю, стварэнне і пісьмовае афармленне тэкстаў розных стыляў, тыпаў і жанраў. Засвойваючы правілы пабудовы маўлення, школьнікі змогуць авалодаць яго найвышэйшымі ўласцівасцямі, такімі як лагічнасць, дакладнасць, выразнасць, дарэчнасць.

Фарміраванне лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі ажыццяўляецца падчас знаёмства з нацыянальна маркіраванымі моўнымі адзінкамі, у тым ліку прыказкамі, прымаўкамі, фразеалагізмамі, нацыянальнымі формуламі маўленняга этыкету і інш. Навучанне мэтазгодна арганізаваць на матэрыяле тэкстаў, якія змяшчаюць матэрыял, што адлюстроўвае культуру, жыццё і побыт беларускага народа.

На ўроках падагульнення і сістэматызацыі вивучанага пажадана прапаноўваць для аналізу самыя разнастайныя паволе зместу, стылю і жанру тэксты. Галоўнае, каб гэтыя былі тэксты ўзорныя, каб больш гучала на ўроках беларускай класікі. Тэксты класікаў беларускай літаратуры Якуба Коласа і Янкі Купалы даюць шырокія магчымасці для рэалізацыі мэт навучання. Адна з такіх мэт — навучыць школьнікаў крытычна ацэньваць уласнае маўленне і рэдагаваць яго. Ад развіцця гэтай здольнасці залежыць не толькі культура маўлення вучняў, а і фарміраванне асобы школьніка.

Адлюстраванае ў творах Янкі Купалы і Якуба Коласа жыццё народа і прыроды Беларусі фарміруе разуменне самабытнасці і непаўторнасці нашага краю, пашырае кругагляд школьнікаў, арганізоўвае іх унутраны свет, выходзіць пачуццё нацыянальнай самасвядомасці. Тэксты класікаў знаёмяць вучняў не толькі з культурнымі і гістарычнымі здабыткамі Беларусі, а і далучаюць іх да сусветнай культуры. Варта падкрэсліць, што мэтанакіраваны адбор тэкстаў дапаможа стварыць тое маўленчае асяроддзе, якое паспрыяе ўдасканаленню моўнага чуцця школьнікаў, фарміраванню нацыянальнай годнасці, павагі да роднага слова.

Такім чынам, неабходна, каб пры вивучэнні мовы мастацкая сіла тэксту заставалася ў полі зроку вучняў. Аднак настаўнік павінен адчуваць, што захапленне аналізам тэксту на ўроку мовы можа пераўтварыць яго ва ўрок літаратуры. Як падкрэслівае Л.А.Трасцянец, “перагрузка заняткаў фанетычнымі, марфалагічнымі, арфаграфічнымі і іншымі відамі аналізу кожнага слова і сказа парушыць уражанне мастацкага цэлага”[2, 7]. У такім

выпадку вучні будуць успрымаць класічны тэкст як сукупнасць складаных пытанняў граматыкі.

Памятаючы пра тое, што аналіз вершаванага тэксту — адзін з найлепшых шляхоў фарміравання вобразнага мыслення школьнікаў, выпрацоўкі арфаэпічных і акцэнтацыйных навыкаў, пяцікласнікам настаўнік можа прапанаваць твор Якуба Коласа “Высокі Бераг”.

Высокі **Бераг**, родны, мілы!
Люблю я твой пясчаны скат
І хвоек **нізкіх** гурт пахілы,
Капцоў гранічных цэлы рад.

Люблю твой лес, што над табою
Высока ўзняў свае камлі;
Яго ж карэнні над вадою
Нібы **вянок** табе сплялі.

Струменіць Нёман срэбнаводны
У тваіх прыўдалых берагах,
А ў лозах ветрык вее згодны,
І ходзіць шум па чаратах.

Высокі бераг, кут мой мілы!
Люблю я жоўць тваіх пясцоў,
Разложных хвоек гурт пахілы
І ціхі гоман лазнякаў.

Пытанні і заданні да тэксту:

1. Прачытайце тэкст. Вызначце яго тэму і асноўную думку.
  2. Да якога стылю адносіцца тэкст? Аргументуйце сваю думку. Назавіце адметныя для гэтага стылю словы, сказы.
  3. З якой мэтай аўтар выкарыстоўвае ў тэксце словы з пераносным значэннем?
  4. З дапамогай тлумачальнага слоўніка растлумачце значэнне слоў *камлі, капцы, гурт*.
  5. У адпаведнасці з якімі арфаграфічнымі правіламі напісаны выдзеленыя ў тэксце словы?
  6. Складзіце алгарытм напісання прыставак на з-, с-.
  7. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў першым сказе.
  8. Выпішыце з тэксту па два назоўнікавыя і дзеяслоўныя словазлучэнні.
  9. Зрабіце пісьмовы словаўтваральны разбор слоў *пясчаны, шум, лазняк*.
  10. Раскажыце, што вы ведаеце пра сінонімы. Прывядзіце прыклады з тэксту.
  11. Запішыце мясцовыя ўласныя назвы. Раскажыце звязаныя з гэтымі назвамі легенды, паданні.
  12. Напішыце аб’яву пра паездку на радзіму Якуба Коласа.
- На ўроках падагульнення і сістэматызацыі ў сёмым класе можна выкарыстаць такі тэкст Янкі Купалы:

Цікавыя людзі мы — беларусы!

Трэба прызнацца, што якое бы ліха **навокал** нас і з намі не рабілася, якіх бы мы не перажывалі **нягод** і крыўд — мы гэтага як бы не бачым, а калі і бачым, то ліха церпім і чакаем, што вась нехта **прыйдзе** і гэтае наша ліха пабярэ з сабою.

І праўда, **вечна хто-небудзь** і **як-небудзь**, а прыходзіў і намі апекаваўся, хоць нашага ліха і не забіраў.

Самы найлепшы прыяцель, самы найлепшы збаўца наш ад нашага **ліхалецця** — гэта мы самі. І калі **не хочам** загінуць — павінны пакінуць мы благую прывычку думаць, што нехта прыйдзе і выратуе нас. Гэта ж не можа быць, каб нехта быў лепшым прыхільнікам да нас, як мы самі да сябе...

Пытанні і заданні да тэксту:

1. Прачытайце тэкст. Падбярыце загаловак, які б адлюстроўваў асноўную думку тэксту.

2. Вызначце стыль тэксту. Назавіце некалькі характэрных прыкладаў з тэксту для ілюстрацыі стылю.

3. Вызначце тып тэксту. Запішыце яго кампазіцыйную схему.

4. Падзяліце тэкст на часткі. Вызначце ў іх апорныя словы. Складзіце сказаў на тэму прачытанага тэксту.

5. Раствлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў апошнім сказе.

6. Раствлумачце значэнне слоў *благая, ліхалецце, апекавацца, збаўца*.

7. Якія арфаграфічныя правілы можна праілюстраваць выдзеленымі ў тэксце словамі?

8. З якой мэтай аўтар ужывае ў тэксце часціцы?

9. Выпішыце з тэксту злучнікі, вызначце іх разрады паводле складу, спосабу ўжывання і значэння.

10. Зрабіце марфалагічны разбор падкрэсленага слова.

11. Назавіце славянскія плямёны, што насялялі Беларусь.

12. На аснове прапанаванага тэксту складзіце тэкст-разважанне “Наша жыццё залежыць ад нас саміх”.

Такім чынам, тэксты беларускіх класікаў павінны шырока выкарыстоўвацца ў навучальных, развіццёвых і выхаваўчых мэтах. Чытаючы і перачытваючы творы Янкі Купалы і Якуба Коласа, школьнікі спасцігаюць багацце беларускай мовы і пры гэтым вучацца гаварыць, пісаць, разважаць. Вось чаму неабходна папаўняць памяць вучняў класічнымі тэкстамі, якія будуць гаварыць пра прыналежнасць школьнікаў да нацыянальнай культуры.

Літаратура

1. Протчанка, В.У. Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове. — Мн.: НІА, 2001. — 212с.

2. Тростенцова, Л.А. Пушкинские тексты на уроках русского языка. — Русская словесность. — 2000 — №3. — С. 7–10.